

Мавзу: Ўзбекистон сиёсий тuzими

Режа:

1. Ўзбекистон сиёсий тuzимининг ўрнига хос-хусусиятлари, сиёсий тuzим ва унинг ўзига хос элементлари.
2. Сиёсий ислоҳатлар, Ҳуқуқий демократик давлат асосларининг барпо этилиши.
3. Сиёсий ҳокимият ва уни амалга ошириш механизми.

Ўзбекистонда ўтиш даври сиёсий тизимининг ўзига хос хусусиятлари

Жамиятдаги ижтимоий-синфий кучлар жойлашувидаги ўзгаришлар оқибатида жамиятнинг сиёсий тизими ҳам ўзгаришларга юз тутди. Эски сиёсий тизим ўрнига янги сиёсий тизимнинг келишини ўзида ифодалаган сиёсий ҳаёт даври Ғарб сиёсатшунослигида „Конституциянинг қайтадан бутунлай кўриб чиқилиши, ўзгартирилиши“ деб айтилади. Давлатнинг Конституцияси сиёсий ҳокимиятни, унинг институтларини демократик тарзда легитимлаш усули сифатида майдонга чиқади. Янги сиёсий тузумнинг қай даражада ҳаётий ва мустаҳкам бўлиши шакллантирилаётган сиёсий институтларнинг жамият эҳтиёжларига қанчалик ҷувофиқ келишига бевосита боғлиқ бўлади. Худди шундай тарихий бир даврни бугун Ўзбекистон Республикаси ўз бошидан кечирмоқда.

Советлардан кейинги маконда ташкил топган давлат-ларда, жумладан, Ўзбекистонда демократик сиёсий тизимга, янги жамиятга ўтиш бир қатор хусусиятларга эга. Жумладан, ўтиш даврининг классик йўлини ўз бошидан кечирган мамлакатларнинг (АҚШ, Ғарбий Европа) аксарият қисми ўз мустақиллигига тўла эга бўлган ҳолда янги жамиятга ўтиш жараёнини амалга оширган эдилар. Ўтишнинг инқилобий йўлидан борган мамлакатларда эса (собик социалистик тизимга кирган Шарқий Европанинг айрим мамлакатлари) демократик тамойилларнинг бир қатор куртаклари эски тизим шароитида шаклланган эди.

Ўзбекистон эса амалда собиқ марказга қарам ҳолатдан мустақилликка эришиш билан ўтиш даврини бошлади. Тоталитаризм тизими қудратли куч сифатида ўз таъсирини барча соҳаларга ўтказган, бунинг устига ҳали тоталитаризм иллатларидан батамом қутула олмаган ижтимоий онг шароитида демократик жамиятга ўтишнинг энг мақбул йўли сифатида ўтишнинг эволюцион, яъни босқичма-босқич

йўли танланди.

Шу ўринда савол туғилади. Хўш, тоталитаризмдан демократияга ўтиш даврида сиёсий тизимлар олдида қандай вазифалар кўндаланг туради?

Ўтиш даврида янги жамиятнинг механизмлари ва асослари вужудга келтирилади. Хусусан, сиёсий соҳада бу даврда эски давлат ҳокимияти ва бошқарув тизими тугатилади, янги жамиятнинг ҳуқуқий базалари вужудга келтирилади ва шу асосда давлат ҳокимияти ва бошқарув тизими шакллантирилади. Иқтисодий соҳада демократик жамиятнинг асосий шарти бўлган эски иқтисодий тизим тугатилади. Инсон манфаатларига хизмат қилувчи, унинг Қобилиятини юзага чиқарувчи ва эркин фаолият кўрсатишини таъминловчи бозор муносабатларига ўтишнинг Шарт-шароитлари, ҳуқуқий асослари яратилади ва аста-секин уларни реал ҳаётга татбиқ этиш амалга оширилади. Маънавий-мафкуравий соҳада эса эски тузумга хизмат қилган, инсонлар онги ва қалбига зўравонлик билан киритилган тоталитар мафкура ва дунёқарашдан озод бўлинади ва янги демократик жамиятнинг маънавий-мафкуравий салоҳияти вужудга келтирилади. Жамиятда турли фикрлилик тамойили устуворлигига эришилади.

Мустақилликка эришилгач, Ўзбекистонда тоталитар сиёсий тизимдан мутлақо фарқ қилувчи демократик сиёсий тизим элементларининг шаклланиш жараёни бошланди. Сиёсий тизимни шакллантиришда миллий давлатчилик негизларига таяниш ва анъаналарни ҳисобга олиш натижасида ҳокимлик институтининг тарихий-сиёсий қадрият сифатида тикланиши, кўппартиявийликнинг шаклланиши, ўз-ўзини бошқарув органи — маҳалла мақомининг кучайтирилиши, миллий парламент — Олий Мажлиснинг икки палатали қилиб шакллантирилиши, сайлов тизимига кўп мандатлик, муқобиллик, кўппартиявийликнинг чуқур кириб бораётганлиги, жамият ҳаётида нодавлат ва жамоат тузилмаларининг ўрни тобора

ошиб бораётганлиги бу жараённинг таркибий қисмларидир.

Масалан, халқаро сиёсий андозалар асосида икки палатали парламентнинг ташкил этилиб, Олий Мажлиснинг куйи палатаси — Қонунчилик палатаси, юқори палатаси эса Сенат деб номланди. Сенат 100 нафар сенатордан, Қонунчилик палатаси 120 нафар депутатдан иборат этиб шакллантирилди. Бу икки палатанинг шаклланиш жараёни, яъни уларни сайлаш тартиби ҳам ҳар хил. Қонунчилик палатаси депутатлари мажоритар („мажоритар" французча „majoritaire" — кўпчилик) сайлов тизимига мувофиқ ҳудудий сайлов округлари бўйича кўппартиялилик асосида сайланади. Бундай сайлов, аввало, фуқароларимизнинг сиёсий фаоллиги ошишига олиб келади, қолаверса, кўппартиялилик тизимининг янада такомиллашишига шароит яратади. Қонунчилик палатаси аъзолари бевосита халқ томонидан умумий, тенг ва тўғридан-тўғри сайлов ҳуқуқи асосида яширин овоз бериш йўли билан сайланади.

Сенат эса, аксинча, билвосита, икки поғонали сайловлар асосида шаклланади. Яъни, жойлардаги давлат ҳокимияти вакиллик органларига навбатдаги сайлов ўтказилганидан кейин кечи билан бир ой ичида вилоят, шаҳар ва туман кенгашлари депутатларининг қўшма мажлисларида яширин овоз бериш йўли билан Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳридан олти нафардан Сенат аъзоси сайланади.

Ана шу 84 сенатордан ташқари, Сенатнинг яна 16 нафар аъзоси давлат раҳбари — Президент томонидан тайинланади.

Шу ўринда савол туғилиши табиий. Нима учун ушбу сенаторларни Президент тайинлайди?

Бунинг сабаби шуки, ҳудудий вакиллик палатаси бўлмиш Сенатнинг аъзолари ўзлари мансуб ҳудудларнинг манфаатларини ҳимоя қилиш жараёнида маҳаллийчилик, субъективизмга йўл қўйишининг олдини олиш ва умумдавлат манфаатларини таъминлаш

мақсадида фан, санъат, адабиёт, ишлаб чиқариш соҳасида ҳамда давлат ва жамият фаолиятининг бошқа соҳаларида катта амалий тажрибага эга обрў-эътиборли ҳамюртларимиз орасидан тайинланадиган сенаторлар Сенат фаолиятида ўзига хос балансни, яъни мувозанатни сақлаб туришга хизмат қиладилар.

Қонунчилик палатасига сайланган 120 депутат Олий Мажлисида доимий равишда ишлайди. Демак, депутатлик ҳам ишчи, хизматчи, шифокор, ўқитувчи фаолиятига ўхшаган доимий касбга айланади. Сенаторлар эса вақти-вақти билан чақириладиган Сенатнинг ялпи мажлисларида, кўмита ва комиссиялар мажлисларида иштирок этиш асносида фаолият юритади. Сенат Қонунчилик палатаси тайёрлаган қонунни кўриб чиқиб, маъқуллайди ёки рад этади. Қонунчилик палатаси аъзолари ўз сайловчилари билан бевосита боғлиқ бўлади. Сенат аъзолари эса кўпроқ маҳаллий кенгашлар билан алоқадорликда иш кўради, чунки улар айнан маҳаллий кенгашларнинг қўшма мажлисларида сайланадилар.

Мамлакатимиз сиёсий тизимини янада такомиллаштиришда Президент И. А. Каримовнинг Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенатининг 2005 йил 28—29 январдаги қўшма мажлисида қилган маърузаси назарий ва амалий жиҳатдан катта аҳамиятга эга бўлди. Маърузада давлат қурилиши ва бошқаруви соҳасидаги асосий вазифалар: парламент роли ва таъсирини кучайтириш, ҳокимият ваколатларининг маълум бир қисмини марказдан маҳаллий Ҳокимият органларига ўтказиш, ноҳукумат ва жамоат ташкилотларининг нуфузи ва таъсирини кучайтириш; суд-ҳуқуқ тизимини ислоҳ қилиш ва либераллаштириш, матбуот, телевидение, радио фаолиятини янада либераллаштириш, цензурадан халос бўлиш, ахборот эркинлигини таъминлаш аҳолининг ижтимоий - сиёсий фаоллигини ошириш, халқаро терроризм, диний экстремизм, наркоагрессияга қарти курашда ИИИ ходимларининг вазифалари белгилай берилди¹.

Амалга оширилаётган демократик, сиёсий-иқтисодий ислохотлар жараёнида сиёсий тизимнинг асосий элементи давлат, марказий ўринни эгалламоқда. Дарҳақиқат жамиятда содир бўлаётган ҳозирги ўтиш даврида давлат — бошқарувнинг барча соҳаларини ислоҳ қилиш ва тартибга солишда, такомиллаштиришда ўзини яққол намоён этаётганлиги билан ифодаланмоқда. Бу тўғрида Президент И. А. Каримов: „Ўтиш даврида жиловни қўлдан бермаслик керак. Шундагина у давлат бўла олади. Жилов қўлдан кетган жойларда аҳвол қандай аянчли эканини кўриб турибмиз“, деб тўғри таъкидлаган эди.

Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлигидаги давлатларнинг кўпчилигида (Россия, Грузия, Тожикистон) мустақиллик-нинг дастлабки йилларида иқтисодий парокандалик рўй бергани маълум. Жумладан, Ўзбекистонда ҳам шунга ўхшаш жараёнларнинг дастлабки белгилари кўриниши биланок, айнан давлат тўғри ва оқилона йўлдан бориб, нохуш ҳолатларга ўз вақтида барҳам берди. Жиловни қўлга олиш давр, шарт-шароит тақозоси бўлиб, унинг илдизи узок тарихий даврларга бориб тақалади. Тарихга назар ташлаб, давлат бошқариш одобини, жамият сиёсий тизимини ушлаб туриш йўл-йўриқларини таҳлил қилиб кўрсак, бу борада хоразмшоҳлар, сомонийлар, ғазнавийлар, темурийларнинг тузуклари (қоидалари) ибратлидир. Бироқ, Марказий Осиё халқлари давлатчилик тарихидаги темурийлардан кейинги жараёнларни таҳлил қилсак, хусусан, шайбонийлар, аштархонийлар, кейинги уч хонлик замонида сиёсий тизимда айнан давлат жилови қўлдан берилганлигини, тизимни бузувчи жараёнлар кучайганлигини, бу эса ижтимоий-иқтисодий тараққиётда ғоят оғир оқибатларга олиб келганлигини кўрамиз.

Ўзбекистондаги сиёсий ислохотлар жараёнида сиёсий зим элементлари орасида давлатдан кейин сиёсий партия-^Т, о ва жамоат ташкилотлари ҳам ўз ўринларига эга.

Сиёсий партиялар турли ижтимоий қатлам ва гуруҳлар манфаатларини ифода этиб, сиёсий ҳокимиятни амалга оширишда иштирок этадилар ёки ҳокимиятга бевосита таъсир кўрсатадилар. Сиёсий партиялар тизими бир партия-вийлик, икки партиявийлик ва кўппартиявийликдан иборат бўлиб, ҳозирги замонда кўппартиявийлик тизими демократик ривожланиш талабларига кўпроқ даражада мос келиши қайд этилмоқда. Шу жиҳатдан 2007 йилда қабул қилинган „Давлат бошқарувини янгилаш ва янада демократлаштириш ҳамда мамлакатни модернизация қилишда сиёсий партияларнинг ролини кучайтириш тўғрисида“ги Конституциявий қонун ҳуқуқий давлат ва кучли фуқаролик жамият барпо этиш сари ташланган янги бир муҳим қадам бўлди¹.

Ўтиш даври вазифаларининг бажарилишида жамоат ташкилотлари ҳам муҳим ўрин тутди. Жамоат ташкилотларига касба уюшмалари, ёшлар, ижодий, маданий, илмий ва бошқа ташкилотлар киradi. Уларнинг давлат ва сиёсий партиялардан фарқлари қуйидагиларда кўринади:

— давлат мақомига эга эмаслар, сиёсий ҳокимият учун кураш олиб бормаيدилар;

— мамлакат аҳолисининг барча қисмларини ўзларида бирлаштирадилар;

уларнинг қарор ва ҳужжатлари барча аҳоли учун мажбурий эмас;

улар сиёсий мақсадларни эмас, балки маълум гуруҳларнинг моддий, маданий, ижодий ва илмий соҳадаги манфаатларини қондиришни мақсад қилиб кўядилар.

Ўтиш даври вазифаларини ҳал этишда, жамият сиёсий ҳаётида

демократиянинг шаклланиши ва реал ҳаётга татбиқ Қилинишида фуқароларнинг сиёсий фаоллиги катта аҳамиятга эга. Чунки фуқароларнинг сиёсий иштироки жамият ҳаётида сиёсий муносабатларни янги босқичга

кўтаради ва сиёсий тизимни такомиллаштиради. Шунинг учун Ўзбекистондаги ўтиш даври сиёсий тизимининг истиқболи аввало, замонага мослашган ва унга хос миллий истиқлол мафкураси жамият фуқаросининг эътиқодига айланиб қолишини ва уни ҳеч қандай куч енга олмайди даражага кўтаришни талаб қилади. Бунда, бизнингча „Миллий виждон“ ва „Ватаний ахлоқ“ миллатнинг ҳар бир вакили, ҳар бир фуқароси шуурига сингиши муҳим аҳамият касб этади. Миллий виждони уйғонган ва Ватаний ахлоқи юксак бўлган миллатни ҳеч қандай ички ёки ташқи душман енга олмайди ва бундай миллат жаҳон ҳамжамиятида ўзининг муносиб ўрнига, обрўсига эга бўлади.

¹ Бу тўғрида қаранг: Ўзбекистон Республикасининг „Давлат бош-Қарувини янгилаш ва янада демократлаштириш ҳамда мамлакатни модернизация қилишда сиёсий партияларнинг ролини кучайтириш "Ўғрисида"ги Копституциявий қонуни // Халқсўзи. — 2007. 12 апр. № 71.

Бугун мустақил Ўзбекистон сиёсий тизими олдида турган муҳим вазифалардан яна бири жамоатчилик фикрини инобатга олиш, уни амалга ошириш механизмини яратишдир. Сиёсатни ёки қарорни жамоатчилик фикри билан ҳисоблашмай, волонтаристик усулда қабул қилиш қутилган самарани бермайди, чунки сиёсий тизимнинг нормал фаолияти учун „кўзгу“ керак. Бу „кўзгу“ ролини жамоатчилик фикри бажаради.

Хуллас, жамият сиёсий тизимининг мунтазам такомиллашиб бориши фуқаролик жамиятини шакллантиришнинг асосий шартидир. Чунки кучли давлатдан кучли жамият сари одимлашда жамият ҳаётида фуқаролар фаол иштирокининг кучайиб бориши объектив заруриятга айланади.

2.СИЁСИЙ ҲОКИМИЯТ ВА КЎППАРТИЯВИЙЛИК

Сиёсий ҳокимият, уни амалга ошириш механизми.

Легитимлик тушунчаси

Сиёсатшунослик категориялари орасида марказий ўринни эгалловчи ҳокимият тушунчаси жамият ва сиёсатнинг негизларидан биридир. Ҳокимият бой ва хилма-хил шаклларда, даражаларда намоён бўладиган ижтимоий ҳодиса бўлиб, у одамларнинг барқарор уюшмалари: оилада, ишлаб чиқаришда, турли ташкилот ва муассасаларда, шунингдек, давлатда мавжуд.

Ҳокимиятнинг энг асосий ва ўзига хос кўринишларидан бири — сиёсий ҳокимиятдир. Сиёсий ҳокимият — сиёсат субъектларининг сиёсатда ифодаланган иродасини турли йўллар, усуллар ва воситалар ёрдамида амалга ошириш фаолиятининг ўзига хос шаклидир. У жамият ҳаётида алоҳида ўринни эгаллайди. Бу шу билан белгиланадики, сиёсий ҳокимият жамият ва давлат ҳаётини бир бутунлигича ва яхлитлигича қамраб олади, уни йўналтиради ҳамда тартибга солади, ҳокимиятнинг бошқа кўринишларини бирлаш-тиради, уларни халқ манфаатларига

бўйсундиради.

Жамият ҳаётини сиёсий ҳокимиятсиз тасаввур этиб бўлмайди. Чунки усиз жамиятда тартибсизлик, бош-бошдокдик, ўзбошимчалик бошланади. Шунинг учун ҳам сиёсий ҳокимиятнинг асосий мақсади — жамият ва давлат ҳаётини тартибга солиш ҳамда бошқаришдир.

Демак, *сиёсий ҳокимият у ёки бу восита: обрў, ҳуқуқ, зўрлик ёрдамида ўз иродасини амалга ошириш, жамият хулқ-атворида белгиловчи таъсир кўрсатишининг усул ва имкониятларидир.*

Сиёсий ҳокимият бир қатор белгиларга эга бўлиб, уларнинг асосийлари қуйидагилардир:

— *легаллиги*, яъни давлат миқёсида ошкора, очик равишда куч ишлата олиши;

— *қарорларининг ҳар қандай бошқа ҳокимият учун мажбурийлиги*, истаган ижтимоий жараёнларга таъсир курсата олиши. Сиёсий ҳокимиятнинг қудратли корпорациялар. ОАВ ва бошқа муассасаларнинг таъсирини, агар бу таъсир қонунга зид бўлса, чеклаши ёки уларни умуман тугатиши мумкинлиги;

оммавийлиги, яъни умумийлиги ва шахссизлиги. Бунинг маъноси шуки, сиёсий ҳокимият кичик, контакт гуруҳларда бўладиган шахсий ҳокимиятдан фарқчи ўларок, ҳуқуқ ёрдамида барча фуқароларга бутун жамият номидан мурожаат қила олади;

бир марказлилиги, яъни қарорлар қабул қилишда моноцентрик, ягона марказнинг мавжудлиги. Бозор иқтисодиётига асосланган демократик жамиятда иқтисодий, ижтимоий ва маданий-ахборот хокимиятлари полицентрик, яъни кўп марказлидир. Бунда кўплаб мустақил мулкдорлар, ОАВ, ижтимоий фондлар ва бошқалар мавжуд бўлади;

сиёсий ҳокимият *имкониятларининг (ресурслари) хилма-хиллиги*. Кенг маънода ҳокимият имкониятлари индивид ёки гуруҳ бошқаларга таъсир этиш учун фойдала-надиган барча нарсани англатади. Тор

маънода эса субъектнинг ҳокимият объектига таъсир этишини таъминлашда қўлланиладиган барча воситалар тушунилади. „Ижтимоий айирбошлаш“ назариясига (П.Блоу ва бошқа-лар) кўра ҳокимият асосида ноёб имкониятларнинг тенгсиз тақсимооти ётади. Имкониятларга эга бўлмаган шахслар уларни бунга эга бўлган кишиларнинг фармойишларини (буйруқларини) бажаришга алмаштиришдан оладилар. Бу билан айримлар бошқаларга боғлиқҳолга тушиб қоладилар, уларга бўйсунадилар.

Сиёсий ҳокимият ўз фаолиятида нафақат мажбурловчи, балки иқтисодий, маданий-ахборот имкониятлари каби Ххжимият манбаларидан ҳам фойдаланади. Жумладан: иқтисодий имкониятлар — ижтимоий ва шахсий ишлаб чиқариш учун зарур бўлган моддий неъматлар, уларнинг Умумий эквиваленти бўлган пул, техника, унумдор ерлар, Фойдали қазилмалар устидан назорат қилиш, турли-туман Моддий бойликларга эгалик қилишни англатади. Жамият тараққиётининг нисбатан тинч даврларида ҳокимиятнинг бу имкониятлари унинг бошқа имкониятларига нисбатан устуворлик касб этади. Сабаби, иқтисодий назорат — 2-инсон ҳаётининг бирор соҳасини шунчаки назорат қили. эмас, балки жамиятнинг барча мақсадларига эришт воситалари устидан назорат қилишдир.

Ижтимоий имкониятлар — ижтимоий зинапоядаги» ўринлар, ваколатлар, даражалар, лавозимлар, имтиёزلарни тақсимлаш қобилятини англатади. Албатта, бу тақсимотда иқтисодий имкониятларнинг ҳам муайян таъсири бор Масалан, даромад ёки бойлик иқтисодий имкониятлар бўлишига қарамай, ижтимоий мақомни (статус) ҳам тавсифлайди. Бироқ ижтимоий имкониятлар амал, обрў-эътибор, маълумот, тиббий хизмат, ижтимоий таъминот каби кўрсаткичларни ҳам ўз ичига олади.

Жамоатчилик фикри ҳокимияти (ижтимоий ҳокимият) демократик сиёсий тизимда катта роль ўйнайди. Шунинг учун ҳозирги замон

ривожланган давлатлари кучли ижтимоий имкониятларга эгадирлар. Улар бундай имкониятлар ёрдамида аҳоли кенг қатламларининг ижтимоий аҳволини яхшилашга сезиларли таъсир кўрсата оладилар.

Маданий ахборот (информацион) имкониятлари — билим ва ахборотлар, уларни олиш ва тарқатиш воситалари: фан ва таълим муассасалари, ОАВ ва бошқалардир. Ҳозирги кунда илғор мамлакатларда маънавий таъсир этишнинг барча кўринишлари орасида илмий ахборот имкониятлари биринчи ўринга чиқмоқда. Билимдан ҳокимият қарорларини тайёрлашда, кишиларнинг онгига бевосита таъсир этишда кенг фойдаланилмоқда. Бундай таъсир ижтимоийлашув муассасалари (таълим, ОАВ) орқали амалга оширилмоқда.

Мажбурлаш (куч ишлатиш) имкониятлари — қурол, жисмоний мажбурлаш ва бунинг учун махсус тайёрланган кишилар институтларидир. Давлатда унинг негизини армия, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи идоралар, уларнинг имкониятлари ташкил этади. Шу нарса диққатга сазоворки, ҳозирги замонга хос сиёсатнинг демократлашуви жараёнида анъанавий куч ва бойлик ўзининг илгариги таъсирини йўқотмоқда.

Демографик имкониятлар — бу одамлар. Чунки улар орқали иқтисодий, сиёсий, маданий-ахборот имкониятлари ишлаб чиқилади.

Ҳокимият турлари юқорида қайд этилган имкониятдан келиб чиққан ҳолда туркумланади. Бошқача айтганда, сиёсий ҳокимият жамиятда яқка ҳолда эмас, балки ҳокимиятнинг қуйидаги турларига таянган ҳолда

ҳаракат қилади:

иқтисодий ҳокимият иқтисодий имкониятлар устидан назоратни, турли моддий неъматларга эгаликни;

ижтимоий ҳокимият ижтимоий зинапоядаги мавқе (мақом, амал, имтиёзлар)ни;

маданий ахборот ҳокимияти билимлар, ахборотлар ва уларни

тарқатиш воситалари ёрдамида кишилар устидан ҳукмронлик қилишни;
мажбурлаш ҳокимияти эса жисмоний куч ишлатиш ёки қўллаш таҳдиди асосида одамларни назорат қилишни билдиради.

Ҳокимият турлари юқорида қайд этилганлар билан чекланмайди. У субъектига кўра — давлат, партия, касаба уюшмаси, армия, оила ва бошқалар ҳокимиятига; қандай функцияларни бажаришига кўра — қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятига; ҳокимият субъекти ва объекти ўзаро ҳаракатининг услубига кўра — демократик, авторитар ва тоталитар ҳокимиятларга ҳам бўлинади.

Шунингдек, ҳокимият тарқалиш кенглиги бўйича — халқаро ташкилотларга; макродаражада — давлатнинг марказий органларига; мезодаражада (ўрта даражада) — вилоят, туман ташкилотларига; микродаражада — бошланғич ташкилотлар ҳокимиятларига ажралади.

Сиёсий ҳокимият ҳокимиятнинг бошқа турларидан куйидаги асосий хусусиятлари билан фарқ қилади.

1. Суверенитет — ҳокимиятнинг мустақиллиги ва бўлинмаслигидир. Масалан, мамлакатда коалицион ҳукумат ва кўп партияли парламент бўлган тақдирда ҳам сиёсий Ҳокимият турли сиёсий кучларнинг келишилган сиёсати орқали амалга оширилади.

Ирода — муайян сиёсий мақсад ва дастурнинг мавжуд-лиги ва уни амалга оширишга қаратилган тайёргарлик.

Авторитет — сиёсий ҳокимият субъектининг ижтимоий ҳаётнинг барча жабҳаларидаги таъсирининг мамлакат ва унинг ташқарисидаги умум эътирофи.

4. Мажбурлаш — ўз иродасини жисмоний куч ишлатиб бўлсада амалга ошириш. (Бу хусусиятни диктатура бида айнанлаштирмаслик керак.)

Сиёсий ҳокимият юқорида қайд этилган хусусиятларга тўла эга бўлсагина, у сиёсий ҳокимият мақомига эга бўлади.

Шундай қилиб, *сиёсий ҳокимиятнинг мақсади жамият ва давлат ҳаётини тартибга солиш ҳамда бошқаришдир* Бироқ, сиёсий ҳокимият томонидан амалга ошириладиган тартибга солиш ва бошқариш фуқаролар эркинлигини қонун устуворлигини ҳам таъминлаши зарур. Шу боис демократик давлатда ҳокимиятни ташкил этишнинг негизи сиёсий-ҳуқуқий, Конституциявий принцип сифатида *ҳокимиятлар бўлиниши тамойилига* риоя қилиниши лозим. Зеро, А. Гамильтон айтганидек, „Одамлар ҳокимиятни яхши кўрадилар, ҳокимиятни кўпчиликка беринг, улар озчиликни эза бошлайдилар, ҳокимиятни озчиликка беринг, улар кўпчиликни эза бошлайдилар. Шунинг учун ҳам ҳокимият улар ўртасида тенг бўлиниши ва шундай бўлиниши керакки, токи ҳар икки томон ўзини бошқасидан ҳимоя қила олсин“. Ҳокимиятлар бўлиниши тамойилини назарий жиҳатдан асослаб берган мутафаккирлар Джон Локк ва Шарл Луи Монтескьелар қайд этганидек, бунинг учун давлат ҳокимияти қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятига бўлиниши керак. Ҳокимиятни суиистеъмол қилиш имконияти бўлмаслиги учун шундай тартиб ўрнатилиши керак-ки, унда турли ҳокимиятлар ўзаро бир-бирини тутиб туришлари керак.

Ҳокимиятлар бўлиниши тамойилининг қоидалари 1787 йилги АҚШ Конституциясида, кейинчалик французлар қабул қилган „Инсон ва фуқаро ҳуқуқлари декларацияси“да, бугунги демократик давлатлар, жумладан, Ўзбекистон Республикаси Конституциясида ҳам акс этган.

Сиёсий ҳокимият яхлит ва бир бутун ижтимоий ҳодиса бўлиб, субъект ва объект унинг таркибий қисмлари ҳисоб-ланади.

Субъект — ҳокимиятнинг фаол йўналтирувчи қисми. У алоҳида инсон, ижтимоий гуруҳ, кишиларнинг бирлиги, масалан, халқ ёки ҳатто БМТга бирлашган жаҳон ҳам-жамияти, давлат институтлари ва сиёсий партиялар бўлиши мумкин.

Ҳокимият субъектлари кўп поғоналидир. Масалан: индивидлар ва ижтимоий гуруҳлар — бошланғич поғонадаги субъектлар; 2)

сиёсий ташкилотлар — ўрта поғонадаги субъектлар; 3) сиёсий элита ва лидерлар — юқори поғонадаги субъектлар.

Бироқ ҳар қандай инсон ҳокимиятнинг субъекти бўлавермайди. Аввало, ҳокимликка нисбатан хоҳиш-истак зарур. Кўпчилик кишилар ҳокимиятга эгалик қилишдан руҳий қониқиш ҳис этмайдилар. Агар ҳокимият турли пмтиёзларни олиш учун кенг имкониятлар очиб бермаганида эди, умуман раҳбарлик лавозимларидан ва улар билан боғлиқ бўлган масъулиятдан кўплар ўзларини олиб қочган бўлур эдилар. Улар учун ҳокимиятга интилиш инструментал характерга эга, яъни, бошқа бир мақсадларга эришиш воситаси бўлиб хизмат қилади.

Объект — ҳокимиятнинг иккинчи муҳим элементи. Чунки ҳокимият объектнинг тобелигисиз мавжуд бўла олмайди. Агар бундай тобелик бўлмаса, субъект ҳукмдорлик иродасига ва ҳатто мажбур қилишнинг кучли воситаларига эга бўлишига қарамасдағ, ҳокимият ҳам бўлмайди. Шунинг учун ҳам объект ҳокимият субъекти қарорларининг бевосита бажарувчиси бўлиб, усиз ҳокимиятни тасаввур қилиб бўлмайди. Объектга индивид, ижтимоий гуруҳ, синф, жамият киради. Назардан соқит қилмаслик керакки, жамиятда, сиёсий ҳокимият таркибида кишиларнинг субъект ва объект, бошлиқ ва ижрочига бўлиниши нисбий ва ўзгарувчандир. Айрим муносабатда шахс бошлиқ бўлиб, бошқасида — ижрочи бўлиб чиқиши, вақти-вақти билан индивидлар ролларини алмаштиришлари ҳам мумкин.

Хуллас, ҳокимият объектнинг сифати, фаоллиги жамиятнинг сиёсий маданияти билан белгиланади. Бу маданият қанчалик юқори бўлса, мустабид тузумга эҳтиёж шунчалик кам бўлади.

Сиёсий ҳокимиятни амалга ошириш механизми мураккаб жараён бўлиб, у тўрт таркибий қисм раҳбарлик, бошқариш, ташкилотчилик ва назоратни ўз ичига қамраб олади.

Раҳбарлик — жамият ҳаётидаги принципиал аҳамиятли Қарорларни ишлаб чиқиш ва қабул қилиш, қарорларнинг Мақсади, вазифаларини,

натижаларини аниқдашдир. **Бошқариш** — амалий фаолият бўлиб, уни одатда маъмурий аппарат бажаради.

Ташкилотчилик — қабул қилинган қарорларни амалий фаолиятда бажаришда алоҳида одамлар, гуруҳлар, муассаса ва ташкилотларнинг келишувини, ўзаро алоқасини ташкил этишни ўз ичига олади.

Назорат — одамлар, ижтимоий гуруҳлар ўртасида ижтимоий нормаларга риоя қилинишини амалга оширади.

Ҳокимиятни ўз вазифасини бажаришга қобилиятли қилиш уни муассасалаштиришни, сиёсий ҳукмронлик шакли сифатида мустаҳкамлашни тақозо этади. Ҳукмронлик — бу сиёсий тартибот бўлиб, бунда айримлар буйруқ беради, бошқалари эса бўйсунди, буйруқ берувчилар бўйсунувчиларнинг демократик назорати остида ҳам бўлиши мумкин. Сиёсий ҳукмронликнинг муқобили — жамиятни ўз-ўзини бошқариш асосида ташкил этиш ҳисобланади. Лекин, бундай бошқаришнинг яқин келажакда амалга ошиши гумондир.

Сиёсий ҳокимиятнинг ҳукмронлиги фуқаролар томонидан турлича баҳоланиши мумкин. Аҳолининг ҳокимиятга ижобий баҳо бериши, унинг қонунга мувофиқлигини, бошқариш ҳуқуқини тан олиши ва ихтиёрий тарзда бўй-сунушга розилиги ҳокимиятнинг легитимлигини бил-диради. „Легитимлик“ атамаси (лот. *legis, legis* — „қонун“) „қонунийлик“, „қонунлаштирилганлик“ кўринишида таржима қилинган. Бундай таржима унчалик аниқ эмас. Чунки бундай таржима кўпроқ „легаллик“ атамаси мазмунига мос келади. Шунинг учун легитимлик ва легал-лик айнан бир хил тушунчалар эмас. Легаллик ҳокимият-нинг ҳуқуқий асосланишини, унинг ҳуқуқий меъёрларга мос келишини, қонунга мос равишда фаолият кўрсатишини англатади. Шу маънода легаллик нолегалитим ҳокимиятларга ҳам хосдир. Легитимлик эса — бу ишонч, ҳокимиятни оқташ ва қўллаб-қувватлашдир. Фуқаролар томонидан бундай тан олинишга ҳамма сиёсий ҳокимиятлар ҳам эриша олмайди.

Макс Вебер фикрича¹, сиёсий ҳокимият, ўз легитимлигига кўра уч

турга бўлинади:

¹ Вебер М. Избранне произведения. — М. 1990. с. 645—646.

1 *Днъанавий легитимлик* азалдан ўрнатилган тартиб-нинг бузилмаслиги ва муқаддаслигига бўлган ишончга, ахмиятга бўйсунушлик урф-одатларига биноан қарор пади. Унинг негизини сиёсий анъаналарга, урф-одатларга шонч ташкил этади. Бундай ҳукмронликнинг соф «риниши патриархал ҳукмронликдир. Вебер уни тузи-

пишига кўра оилага ўхшатади. Ҳокимиятнинг ушбу турида лавозимга тайинлашда интизом ёки ўз соҳасидан яхши хабардорликдап кўра шахсий садоқат муҳим хислат ҳисоб-^аиади. Анъанавий легитимлик монархияларга хос хусусиятдир. Бунда кўп асрлик анъаналарга, ҳокимиятнинг мерос тариқасида ўтишига, фуқароларнинг ҳукмдорларга сўзсиз бўйсунушларига асосланилади.

2. *Харизматик легитимлик* (юнон тилида „спашта“ — худо томонидан инъом этилган илоҳий қобилият) шахснинг ҳаддан ташқари илоҳий қобилиятига, фавқулодда истеъдодига, яъни харизмасита ишонишга асосланади. Унинг негизини тарихий анъаналар эмас, балки халқнинг муайян шахсга нисбатан чексиз ишончи ташкил этади. Халқ лидерни ўз доҳийси сифатида қабул қилади. Доҳий эса гуноҳсиз ва хатосиз деб ҳис қилинади.

Ўтиш даври сиёсий тизимларида ҳокимиятнинг хариз-матик легитимлиги тез-тез кузатилади. Ҳар бир тарихий давр муайян харизматик турдаги легитимликни илгари суради. Бундан ҳозирги давр ҳам истисно эмас.

3. *Оқилона-ҳуқуқий легитимлик* легитимликнинг мустақил тури. У фуқароларнинг алоҳида шахсларга эмас, балки

давлат тузилишига бўлган ишончига асосланади. Унинг асосини оқилона антланган манфаатлар ташкил этади. Бу манфаат кишиларда умумжаҳон томонидан эътироф этилган қоидалар бўйича шаклланган ҳукумат қарорларига ихтиёрий бўйсунуш ҳиссини, истагини уйғотади. Легитимликнинг бу тури либерал ҳокимият мавжуд бўлган жамиятларда қарор топади, чунки либерал ҳокимият ижтимоий ташкилотлар ва кучлар ўртасида консенсусга шароит яратади.

Оқилона—ҳуқуқий легитимлик илғор, демократик давлатларга хос хусусиятдир. Бундай давлатларда одамлар раҳбар и^ахсга эмас, балки қонунларга бўйсундилар, Ҳокимият вакиллари демократик принциплар асосида сайланадилар ва фаолият юритадилар. Уларда Конституция

асосий ҳуқуқий ҳужжат ҳисобланиб, ижтимоий ҳуқ, атворнинг муайян қоидаларини белгилаб беради. Бу қоидаларга барча фуқаролар, шу жумладан сиёсий раҳбарлап ҳам амал қилишлари урфга айланади. Айрим ҳолларда айниқса шаклланаётган демократияларда ҳокимиятнинг легитимлиги сайланувчи ташкилотларга бўлган ҳурмат эмас балки давлатнинг аниқ раҳбар шахсига нисбатан бўлган ҳурматга асосланиши ҳам мумкин. Ҳозирги замон сиёсий амалиётида оқилона-ҳуқуқий легитимликни соф, мукамал тарзда учратиш қийин, уни кўпинча бошқа турлар билан боғланган, оқилоналикнинг анъанавийлик билан тўлдирилган ва бойитилган ҳолида учратиш мумкин.

Хулоса қилиб айтганда, ҳокимият легитимлиги аҳолининг сиёсий маданиятига асосланади ва тузумнинг фуқароларнинг кадриятли тасаввурларига мос келишини англатади. Аммо, легитимликка, яъни фуқаролар маъқуллаши ва қувватлашига эга бўлмасдан туриб, ҳокимиятнинг самарадорлигига эришиш мураккабдир. Бу эса сиёсий ҳокимиятдан жамиятдаги ўткир иқтисодий ва ижтимоий муаммоларни ечиш қобилиятини амалда намойиш этишни талаб қилади.

3. Сиёсий ислохотлар. Ҳуқуқий демократик давлат асосларининг барпо этилиши

Мусақилликнинг дацлабки йилларидан бошлаб Ўзбекистон ўз сиёсий муцақиллигини муцаҳкамлаш, демократик давлат ва фуқаролик жамияти қуришга йўналтирилган чуқур сиёсий ислохотлар ўтказиш йўлидан бормоқда.

Миллий ҳуқуқий давлат қурилишида қуйидаги омилларга таянилди:

Халқаро тан олинган ҳуқуқий тамойиллар инобатга олинди;

Ривожланган демократик давлатлар тажрибасига таянилди;

Кўп минг йиллик ўзбек давлатчилиги тарихи ва ўзига хос маънавий-ахлоқий қадриятларига асосланди;

Вакиллик ҳокимиятини вужудга келтиришнинг энг демократик тизими - қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятини барпо этиш йўлидан борди;

- Давлат бошқарувининг янги, замонавий ва самарали тизими президентлик бошқарув усулини яратиш йўли танланди.

Ўзбекистон муцақиллиги эълон қилинган пайтда 1990 — йил февралда сайланган қонун чиқарувчи ҳокимият органи - Олий Кенгаш фаолият кўрсатмоқда эди. Ўзбекистонда демократик ислохотларни босқичма-босқич амалга ошириш йўлидан борилиб, бирданига Олий Кенгашни тарқатиб юборилмади. У 1990-1994— йилларда қонун чиқарувчи ҳокимият органи сифатида фаолият юритди ва ўз ваколат муддати даврида 200 га яқин қонун ва 500 дан ортиқ қарорлар тайёрлади ва қабул қилди.

Олив Мажлис. 1992- йил 8-декабрда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг Концитутсиясига мувофиқ Республика парламен-тининг норни Олий Мажлис деб аталадиган бўлди. Концитутсиянинг 76-моддасида "Ўзбекистон Республикасининг Олий Мажлиси олий давлат вакиллик органи бўлиб, қонун чиқарувчи ҳокимиятни амалга оширади", деб белгилаб қўйилди. Концитутсияга мувофиқ бир палатали парламент - Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисини шакллантириш тадбирлари кўрилди. 1993— йил 28-

декабрда "Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайловлар тўғрисида", 1994— йил 22-сентябрда "Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси тўғрисида" қонунлар қабул қилинди. Олий Мажлис ҳудудий сайлов округлари бўйича кўп партия-вийлик асосида беш йил муддатга сайланадиган 250 нафар депутатдан иборат бўлиши белгиланди.

1994— йил 25-декабр куни Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига биринчи марта эркин, демократик ва кўп партиявийлик ва муқобиллик асосида сайловлар ўтказилди. Ҳар бир сайлов округида икки-уч номзод, жами 700 нафар номзод депутатлик учун курашди. Сайловчилар биринчи марта номзодларни танлаб олиш имкониятига эга бўлди. Номзодларнинг биронтаси ҳам етарли овоз ололмаган сайлов округларида 1995— йил 8 ва 25-январ кунлари такрорий сайловлар бўлди. Олий Мажлисга 250 депутат сайланди.

Олий Мажлис 1995-1999— йилларда ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётига асосланган демократик давлат қуришдан иборат йўлни ҳуқуқий жиҳатдан таъминлашга қаратилган 10 кодекс, 2 миллий дацур, 145 қонун, 452 қарор қабул қилди. Шунингдек, у 70 та халқаро шартномани ратификация қилди, халқаро конвенцияларга қўшилиш тўғрисида 58 та қарор қабул қилди.

Иккинчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига 1999— йил декабрда сайловлар бўлиб ўтди. Сайловларда 7 та субъект - бешта сиёсий партия, ҳокимият вакиллик органлари ва сайловчиларнинг ташаббускор гуруҳларидан жами 1010 нафар номзод қатнашди. Олий Мажлисга Ўзбекистон халқ демократик партиясидан 48, "Фидокорлар" миллий демократик партиясидан 34, "Ятан тараққиёти" партиясидан 20, "Адолат" сотсиал-демократик партиясидан 11, "Миллий тикланиш" демократик партиясидан 10, ҳокимият вакиллик органларидан 111 ва сайловчилар ташаббус гуруҳларидан 16 нафар вакил депутат этиб сайланди.

Ўзбекистон Республикаси бир палатали парламентининг 2000-2004-йилларда бўлиб ўтган 16 сессиясида 101 та қонун, 300 дан ортиқ қарор

қабул қилинди, 55 та халқаро шартнома ва битимлар ратификация қилинди. Ўзбекистон Республикасининг 329 та қонун ҳужжатига 1357 та ўзгартириш ва қўшимчалар киритилди.

Бир палатали Ўзбекистон Республикаси парламенти - Олий Мажлиси 1995-2004— йилларда ўз фаолиятини қуйидаги йўналишларда самарали олиб борди:

Ўзбекистонда ўтказилаётган ислохотларнинг ҳуқуқий базасини муцаҳкамловчи қонунлар яратиш;

қабул қилинган қонун ҳужжатлари ижросини назорат қилиш;

парламентлараро алоқаларни ривожлантириш ва муцаҳкамлаш;

шахснинг конститутсиявий ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш;

• амалдаги қонун ҳужжатларимиз мониторингини халқаро ҳуқуқ нормаларини ўрганган ҳолда олиб бориш;

• жойлардаги ҳокимият вакиллик органларига амалий ёрдам кўрсатиш.

Мухтасар қилиб айтганда, 1995-2004— йилларда Ўзбекистон

Республикаси Олий Мажлиси бир палатали парламент сифатида халқ фикрини эътиборга олиш, очиқлик ва ошкоралик тамойиллари асосида фаолият юритди. Парламентчиликда демократик асослар яратилди. Бир палатали Олий Мажлис миллий парламентаризм ривожланиш тарихида муносиб ўрин эгаллади.

Иккипалатали парламентнинг

шакллантирилиши

Президент Ислам Каримов 2000— йил 25-май куни иккинчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг иккинчи сессиясида доимий асосда ишлайдиган икки палатали парламент тизимига ўтишни таклиф қилди. Дарҳақиқат, Мустақилликнинг ўтган 10 йили давомида парламентчиликда демократик асослар шакллантирилди, эндибир

палатали парламентдан икки палатали парламентга ўтиш учун зарур шарт-шароитлар яратган эди.

2001— йил 6-7-декабр кунлари бўлиб ўтган Олий Мажлиснинг еттинчи

сессиясида икки палатали парламент тузиш масаласи муҳокама қилинди ва парламентни икки палатали қилиб тузиш зарур, деган хулосага келинди. 2002— йил 27-январ куни "Сиз келгуси чақириқ Ўзбекистон Республикаси парламентини икки палатали қилиб сайланишига розимисизў" деган масалада референдум бўлиб ўтди. Референдумда қатнаш-ганларнинг 93,65 фоизи рози эканлигини билдириб овоз бердилар.

2002— йил 4-5-апрел кунлари бўлиб ўтган Олий Мажлиснинг саккизинчи сессиясида "Референдум якунлари ва давлат ҳокимияти ташкил этишнинг асосий принциплари тўғрисида" Концитутсиявий қонун қабул қилинди. Мазкур қонунда республика парламентининг номи Олий Мажлис дейилади, у икки палатали - қуйи ва юқори палаталардан иборат этиб ташкил этилади, деб белгилаб қўйилди. +уйи палата - +онунчилик палатаси, юқори палата - Сенат деб аталди, уларнинг ваколат муддати 5 йил деб белгиланган. Икки палатали парламент тузишнинг ҳуқуқий асосларини белгилаб берувчи янги қонун лойиҳаларини тайёрлаш ишига киришилди.

2002— йил декабрда бўлиб ўтган иккинчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ўнинчи сессиясида "Ўзбекистон Республикасининг +онунчиликпалатаситўғрисида", "Ўзбекистон Республикасининг Сенати тўғрисида" Концитутсиявий қонунлар қабул қилинди. +онунчилик палатаси 120 нафар депутатдан, Сенат 100 нафар сена-тордан иборат этиб шакллантирилади. Бу ўзгаришлар 2003— йил апрелда Ўзбекистон Республикасининг Концитутсиясига киритилган ўзгарти-ришларда ҳам ўз ифодасини топди. 2003— йил 29-августда "Ўзбекистон . Республикаси Олий Мажлисига сайловлар тўғрисида"ги +онунга ўзгар-тириш ва қўшимчалар киритиб, мазкур қонун янги таҳрирда қабул қилинди. Шу тариқа икки палатали профессионал парламентни шакллантиришнинг концитутсиявий-ҳуқуқий асослари яратилди. 2004— йил декабр - 2005— йил январ ойларида мамлакатимизда илк бор икки палатали парламентга сайловлар бўлиб ўтди. +онунчилик палатасига 120 нафар депутат сайланди. Сенатга республикамизнинг ҳар бир ҳудудидан 6 нафардан, жами 84

сенатор сайланди. Концитутсиямизнинг 77- моддасига мувофиқ, 16 нафар сенатор Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан тайинланди.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси +онунчилик палатасининг 2005— йил 27-январ куни бўлиб ўтган биринчи мажлисида депутатлар Оқсоқоллар Кенгаши тавсиясига кўра яширин овоз бериш йўли билан +онунчилик палатаси Спикери лавозимига Эркин Ҳалиловни сайладилар. Шунингдек, 2 нафар депутат Спикер ўринбосари этиб сайланди, кўмита раҳбарлари тасдиқланди, сиёсий партиялар фраксиялари ташкил этилди ва рўйхатга олинди.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг 2005— йил 27-январ куни бўлиб ўтган биринчи мажлисида Президент тавсиясига мувофиқ, Сенат аъзолари томонидан яширин овоз бериш йўли билан Мурод Шарифхўжаев Сенат раиси этиб сайланди. Шунингдек, 2 нафар сенатор Раис ўринбосарлари этиб сайланди, Сенат кўмиталари ташкил этилиб, уларнинг раислари ҳам сайландилар.

Мухтасар қилиб айтганда, 2005— йил 27-январ куни икки палатали парламентни шакллантириш ишларига якун ясалди. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси +онунчилик палатаси ва Сенати ташкил этилди ва фаолият ютитмоқда. Икки палатали парламентнинг ташкил этилиши натижасида +онун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимияти ўртасида ваколатлар янада демократик асосда қайта тақсимланди. Парламентнинг жамият ҳаётидаги роли ортди. Президент ваколатларининг бир қисми - давлат, суд тизими ва махсус хизматларнинг раҳбарларини, чет эллар вахалқаро ташкилотлардаги дипломатиквакилларни тайинлаш ватасдиқлаш Сенат томонидан амалга оширилмоқда.

Вазирлар Маҳкамаси. Ўзбекистонда бошқарув тизими тубдан ислоҳ қилинди. Миллий давлатчилик аҳаналарини ўзида мужассамлаштирган ижроия ҳокимият - Вазирлар Маҳкамаси тузилди.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ижро этувчи ҳоки-миятни амалга оширади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси таркибига ўзбе-кицон Республикаси Бош вазири, унинг ўринбосарлари, вазирлар, давлат қўмиталари раислари ва +орақалпоўицон Республикаси Миницрлар Кен-гаши раиси киради.

Вазирлар Маҳкамасининг таркиби Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан шакллантирилади. Ўзбекистон Республикаси Бош вазири номзоди Президентнинг тавсиясига биноан Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиснинг палаталари томонидан кўриб чиқилади ва тасдиқланади. Вазирлар Маҳкамасининг аъзолари Бош вазир тавсиясига биноан Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан тасдиқланади.

Вазирлар Маҳкамаси иқтисодиётнинг, ижтимоий ва маънавий соҳанинг самарали фаолиятига раҳбарликни, Ўзбекистон Республикаси қонунлари, Олий Мажлис қарорлари, Президент фармонлари, қарорлари ва фармойишлари ижросини таъминлайди.

Вазирлар Маҳкамаси барча органлар, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар, мансабдор шахслар ва фуқаролар томонидан бажарилиши мажбурий бўлган қарор ва фармойишлар чиқаради.

Ўзбекистон Республикаси Бош вазири Вазирлар Маҳкамаси фаолиятини ташкил этади ва унга раҳбарлик қилади. Президент топшириўига биноан халқаро муносабатларда Ўзбекистон Республикаси номидан иш кўради.

4 Vazirlar Mahkamasi	> Давлат бюджетини ишлаб чиқади ва Олий Мажлисга тақдим этади ҳамда унинг бажарилишини таъминлайди;> Олий Мажлисга давлат бюджети бажарилиши ҳақида ҳисобот беради;> ягона молия, кредит ва пул сиёсати юритилишини таъминлайди;> маданият, фан, маориф, ижтимоий таъминот, экология

Миллий давлатчилик тарихи тажрибасидан келиб чиқиб, "Ўзбекистон Республикаси маҳаллий ҳокимият идораларини қайта ташкил этиш тўғрисида"ги +онунга мувофиқ 1992— йил январидан бошлаб вилоят, туман, шаҳарларда ҳокимлик ташкил этилди. Ҳокимият қошида ижроия аппарати тузилди.

Вилоят, туман ва шаҳарларда ҳокимлар бошчилик қиладиган халқ депутатлари Кенгашлари ҳокимиятнинг вакиллик органлари бўлиб, давлат ва фуқароларнинг манфаатини кўзлаб ўз ваколатларига тааллуқли масалаларни ҳал этади.

Ҳоким ва унинг ижроия аппарати жойлардаги корхона ва муассасаларга раҳбарлик қилиш, маҳаллий аҳамиятга молик масалаларни фуқароламинг манфаатларига мос равишда ҳал қилиш билан шуғулланмоқда.

Бошқарув соҳасидаги ислоҳатлар

Ўзбекистонда бошқарув тизими тубдан ислоҳ қилинди. Бозор иқтисодиётига ўтишни таъминловчи, бозор муносабатларининг фаолияти учун имкон берувчи янги бошқарув цуктураси яратилди. Марказлаштирилган тартибда қайта тақсимлаш механизидан бозор механизмига, қаттиқ маҳкама-чилик ва маъмурий-буйруқбозликдан ҳуқуқий бошқарувга, иқтисодий омиллар орқали ўзини-ўзи идора этишга ўтилди.

Маъмурий-буйруқбозлик, тўрачилик тизимининг ўзагини ташкил этган Давлат режа +ўмитаси, Давлат таъминот +ўмитаси, Давлат нархлар +ўмитаси, Давлат агро-саноат +ўмитаси ва бошқа кўмиталар, вазирликлар, уларнинг маъмурий аппаратлари тугатилди.

Республикада молия ва банк тизими тубдан ўзгарди. Молия вазирлиги республика бюджетини шакллантириш билан бир қаторда, давлат солиқ сиёсатини, молия сиёсатини белгиламоқда, валюта ишларини бошқармоқда. Банк тизими ислоҳ этилди. Давлат банки ва унинг бўлинмалари тугатилди, Марказий банк, Ташқи иқтисодий фаолият миллий банки, ихтисослаштирилган аксиядорлик - тижорат банклари - "Ўзсаноатқурилишбанк", "Пахтабанк", "Ўзжамгъармабанк", "Ўаллабафак", "Тадбиркорбанк", "Савдогарбанк", хусусий ва бошқа банклар тузилди. Банкларнинг муцақиллиги ва пул муомаласи аҳволи учун жавобгарииги оширилди.

Давлат назорати тизими тартибга солинди. Давлат солиқ +ўмитаси, Божхона +ўмитаси тузилди. Давлат назорати +ўмитаси, унинг жойлардаги органлари тугатилди. Президент

деворида назорат инспексияси, ҳокими-ятларда тегишли назорат инспекциялари тузилди.

Давлат мулкни бошқариш ва тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш давлат +ўмитаси ташкил этилди. Бу қўмита мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш дацурларини ишлаб чиқишда, кўп укладли иқтисодиётни шакллантиришда муҳим тадбирларни амалга оширади. +ўмита инвецитсия фондлари, фонд биржалари, кўчмас мулк биржалари, аудиторлик хизматлари ва бошқа бозор цруктураси тузил-маларини ташкил этмоқда.

Ўзбекистоннинг ишиаб чиқариш, транспорт бўйича тармоқ вазирликлари тугатилиб, улар ўз-ўзини маблаў билан таъмилайдиган уюшмаларга, консернларга, корпоратсияларга ва бошқа хўжалик бирлашмаларига айлантирилди. Автомобил транспортда, қурилишда бош-қарув тизими қайта тузилди.

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги, Халқ таълими вазирлиги, Соўлиқни сақлаш вазирлиги, Маданият ва спорт ишлари вазирлигининг цруктураси, фаолият ва иш юритиш усуллари тубдан ўзгарди.

Умуммиллий аҳамиятга молик бўлган тармоқларда, масалан, туризм, транспорт, маданият, кино, телевидение ва радио тизими ва

бошқаларда иқтисодий жиҳатдан муцақил бўлган миллий компаниялар ташкил этилди.

Шундай қилиб, Мусақиллик қўлга киритилгандан бери ўтган қисқа тарихий даврда ҳуқуқий давлат, унинг замонавий ҳокимият органлари барпо этилди, ихчам, очиқ ва тадрижий ривожланишга эга бўлган ижтимоий-сиёсий тизим яратилди. Марказий ва юқори давлат бошқарув идоралари вазифаларини давлат ҳокимиятининг қуйи тизимларига, фуқаро-ларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига босқичма-босқич ўтказиб борилмоқда. 2001-2005— йилларда бошқарув ходимларининг умумий сони 75 минг кишига ёки 35,5 фоизга қисқартирилди.

4. Фуқаролик жараияти негизларининг яратилиши Ўзбекистон тараққиётининг бош йўли жамиятни демократ-лаштириш, фуқаролик жамият қуришдан иборатдир.

Демократик жамият қуриш бобида ҳамма давлат учун тайёр қолип ваандозалар йўқ. ЛКаримов: «Дунёдабир-биригаўхшаган иккита инсон бўймаганидек, бир - бирига айнан ўхшаган икки давлат ҳам йўқ», - деганида ҳақлидир. Тўўри, демократик жамиятнинг халқаро миқёсда эътироф этилган тамойиллари бор: инсоннинг ўз хоҳиш-иродасини

эркин билдириши ва уни амалга ошириши; озчиликни кўпчиликка бўйсунуши; давлат ва жамият бошқарувида қонун уциворлиги; давлат асосий органларининг сайлаб қўйилиши ва уларнинг сайловчилар олдида ҳисоб бериши ва бошқалар. Ўзбекистон демократик жамият қуришда ана шу тамойилларга, умумжаҳон сивилизатсиясига асосланди. Шунингдек, у халқимизнинг неча минг йиллик миллий давлатчилигимиз негизларини, маънавий меросимиз илдишларини, миллий хусусиятларимиз ва бой анъаналаримизни янги жамият қурилишига татбиқ этиш йўлидан бормоқда.

Ўзбекистон янги жамият қуришда адолат ва ҳақиқат ўоясига асосланмоқда. Республикамизда одамлар ўз қобилият ва эҳтиёжларини тўла намоён қилиш ва амалга оширишлари учун зарур бўлган дацлабки тенг имкониятларни, шу жараёни вужудга келтирадиган ҳуқуқий механизмни яратишга катта эътибор берилди. Негаки, бусиз адолатли жамият қуриб бўлмайди. Ана шундай имкониятлар яратил-гандан кейингина, ҳар бир инсоннинг тақдири, турмуши ўзига боўлиқ бўлиб қолади. Инсоннинг жамиятдаги ўрни унинг салоҳиятига, меҳнат қилиш ицаги. оқилу уддабуронлигига боўлиқ бўлади.

Маҳалла. Ўзбекистон Респубҳкасининг 1993— йил 2-сентябрда қабул қилинган "Фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари тўғрисида"ги қонунига биноан, шаҳарча, қишлоқ ва овулларда, шунингдек, улар таркибидаги маҳаллаларда ҳамда шаҳарлардаги маҳал-лаларда фуқаролар йиўинлари ўтказиладиган бўлди. Фуқаролар йиўини ўзини-ўзи бошқариш органи бўлиб, улар икки ярим йил муддатга раисни (оқсоқолни) ва унинг маслаҳатчиларини сайлайди. 2001— йил май- июн ойларида бўлиб ўтган фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органларига сайловларида 7840 нафар оқсоқол ва уларнинг 75 мингга яқин маслаҳатчилари сайланди. Маҳалла оқсоқоли ва унинг маслаҳат-чилари ўз маҳалласи доирасидаги ишларни ҳал этиш, муҳтож оилаларга давлат маблаўлари ҳисобидан ёрдам бериш ишларида фаолият кўрсатмоқдалар. Маҳалла тизими жамиятнинг негизига айланди.

(Ўзбекистон Республикаси Концитут-Инсон ҳуқуқж сиясининг 13-моддасида Ўзбекистон Ресеркинликларин,«; публикасида демократия умуминсоний ниши принципларга асосланади, уларгақўра инсон, унинг ҳаёти, қадр-қиммати ва бошқа дахлсиз ҳуқуқлари олий қадрият ҳисобланади, деб белгилаб қўйилган.

Ўзбекистон Республикасида барча фуқаролар бир хил ҳуқуқ ва эркинликларга эга бўлиб, жинси, ирқи, миллати, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахси ва

ижтимоий мавқеидан қатъий назар қонун олдида тенгдирлар. Ўзбекистонда ягона фуқаролик ўрнатилган. Ҳар бир фуқаро яшаш, шахсий дахлсизлик, турар жой дахлсизлиги, бир жойдан иккинчи жойга кўчиш, сўз ва эътиқод эркинлигига эга бўлиб, бу ҳуқуқлар давлат томонидан ҳимоя қилинади. Фуқароларнинг ицаган динга эътиқод қилиш ёки ҳеч қайси динга эътиқод қилмаслик ҳуқуқи қонун билан муцаҳкамлаб қўйилган.

Ўзбекистонда шахс эркинлиги, инсон ҳуқуқларининг муҳофазаси ва кафолати, меҳнат ва касбни эркин танлаш ҳуқуқи, таълим олиш, ижтимоий муҳофаза ва бошқа ҳуқуқлари қонун билан ҳимоя қилинади.

1995— йил 23-февралда биринчи чақириқ Олий Мажлиснинг биринчи сессиясида Олий Мажлиснинг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакил (Омбудс-ман) лавозими таъсис этилди ва бу лавозимга Сайёра Рашидова сайланди. Унинг мақоми ва фаолият доираси 1997— йил 26-апрелда қабул қилинган Олий Мажлиснинг "Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (Омбудсман) тўўрисида"ги қонуни билан белгилаб берилди. Вакил БМТнинг инсон ҳуқуқлари бўйича маркази, ЕХҲТнинг демократик инцитутлар ва инсон ҳуқуқлари бўйича бюроси билан яқин ҳамкориикда фаолият кўрсатмоқда.

Ўзбекистон Республикасининг 1995— йил 30-авгудда қабул қилинган "Фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини бузувчи ҳаракат ва қарорлар уцидан судга шикоят қилиш тўғърисида"ги қонуни Инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини кафолатлашга хизмат қилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1996— йил октабр ойида эълон қилинган "Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий марказини тузиш тўғърисида"ги Фармонга биноан инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази ташкил этилди.

Ўзбекистонда фуқаро ва давлат бир-бирига нисбатан бўлган ҳуқуқлари ва бурчлари билан боўланган. Давлат ўзининг фуқаролар олдидаги вазифаларини бажармоқда. Фуқароларнинг эркинликлари ва ҳуқуқларини амалда ҳимоя қилмоқда. Шунингдек, фуқароларнинг ҳам давлат олдидаги бурчлари, мажбуриятлари белгилаб қўйилган.

Фуқаролар Концитутсия ва қонунларга риоя этишга, бошқа киши-ларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари, шаъни ва қадр-қимматини ҳурмат қилишга мажбурдирлар. Давлат ҳар бир инсон зиммасига тарихий, маъ-навий ва маданий меросни авайлаб-асраш, атроф

муҳитга эҳтиёткорона муносабатда бўлиш, солиқ ва йиғимларни тўлаш мажбуриятини юклайди. Концитутсиянинг 52-моддасида "Ўзбекистон Республикасини ҳимоя қилиш - Ўзбекистон Республикаси ҳар бир фуқаросининг бурчидир. Фуқаролар қонунда белгиланган тартибда ҳарбий ёки муқобил хизматни ўташга мажбурдирлар", деб белгилаб қўйилган.

Савлов тфеими. Ўзбекистонда демократик жамиятга хос сайлов тизими барпо этилди. 1991— йил 18-ноябрда "Ўзбекистон Республикаси Президенти сайлови тўғрисида", 1993— йил 28-декабрда "Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида" ва 1994— йил май ойида "Халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларига сайлов тўғрисида" ҳамда "Фуқаролар сайлов ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида" қонунлар қабул қилинди.

Концитутсия ва қонунларда 18 ёшга тўлган фуқароларнинг сайлаш ҳуқуқига эга эканлиги, Ўзбекистон Президенти сайлови, Олий

Мажлис сайлови, халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашлари сайлови умумий, тенг, тўғридан-тўғри сайлов ҳуқуқи асосида яширин овоз бериш йўли билан ўтказилиши муцаҳкамлаб қўйилган. Ҳар бир фуқаро-сайловчи бир овозга эга. 35 ёшдан кам бўлмаган фуқаро Ўзбекистон Республикаси Президенти, 25 ёшга тўлганлар Олий Мажлисга, 21 ёшга тўлганлар вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларига депутат этиб сайланиш ҳуқуқига эга. Фуқаро бир вақтнинг ўзида иккидан ортиқ вакиллик органларининг депутати бўлиши мумкин эмас.

ахборот воситалари Демократик институтларнинг муҳим тармоғи бўлган эркин оммавий ахборот воситалари вужудга келди. 2006— йилда Республика оммавий ахборот воситалари тизимида 680 номда газета ва 200 номда журнал чоп этилди, 4 та ахборот агентлиги, 55 та нашриёт, 57 та телерадиокомпания ва цудиялар, 100 га яқин электрон ахборот воситалари ишжади. Журналистларнинг эркин ижод қилиши, мамлакат равнақи йўлида хизмат қилиши учун шарт-шароитлар яратилди. Оммавий ахборот воситалари тўғрисида қабул қилинган қонунлар уларни "тўртинчи ҳокимият" даражасида фаолият кўрсатишига кўмаклашмоқда.

Ўзбекистонда фуқаролик жамияти барпо этиш аҳолининг сиёсий фаоллиги ва сиёсий маданиятининг ошиб бораётганлигида, турли сиёсий партиялар ва жамоат ташкилотларининг шаклланишида ҳам намоён бўймоқда.

Мусақиллик йилларида мамлакатимизда сиёсий партиялар, жамоат ташкилотларининг вужудга келиши ва фаолият юритиши учун ҳуқуқий асослар яратилди. Республика парламенти томонидан қабул қилинган: "Жамоат ташкилотлари тўғрисида"ги (1991— йил 15-феврал), "Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида"ги (1998— йил, янги таҳрири), "Қасаба уюшмалари, улар фаолиятининг ҳуқуқ ва кафолатлари тўғрисида"ги (1992— йил 2-июл), "Сиёсий партиялар тўғрисида"ги (19ф)6— йил, декабр) қонунлар шулар жумласидандир.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. — Т., 20 — Б.⁴-5; 7—13.
2. Ўзбекистон Республикасининг „Давлат бошқарувини янгилаш ва янада демократлаштириш ҳамда мамлакатни модернизация қилишда сиёсий партияларнинг ролини кучайтириш тўғрисида Конституциявий қонуни // Халқсўзи. — 2007. 12 апр. № 71.
3. Ўзбекистон Республикасининг „Сиёсий партиялар тўғрисида"ги
4. Қонун 26 декабрь қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий ¹⁹ палатасининг Ахборотномаси, - 1997. №2.
5. Н^кпимов И. А. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. Т.6. 1998. - Б. 31-261.
6. Саримов И. А. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. Т.3. — Т., 1996 1 Б.

370-404.

7. *Каримов И. А.* Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт — поварД мақсадимизТ. 8. — Т., 2000. — Б. 330—351.
8. *Каримов И. А.* Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура-Т. 1.-Т., 1996. - Б. 227-239.
9. *Каримов И. А.* Парламент — жамият ҳаётининг кўзгуси // Каримов И. А. Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди. Т. 13 _-Т.,2005. - Б. 161-162, 179-181.
10. Ислом Каримов демократия ва сиёсий партиялар тўғрисида / Тузувчилар: Ш. О. Мамадалиев, Ш. Р. Қобилов, Б. У. Таджиханов. _Т., 2004.
11. *Ирхин Ю. В., Зотов В. Д., Зотова Л. В.* Политология: Учебник. - М., 2000. - С. 166-182, 258-279.
12. *Қирғизбоев М.* Фуқаролик жамияти: сиёсий партиялар, мафкуралар, маданиятлар. — Т., 1998. — Б. 5—26.
13. *Қодиров А. Қ.* Ўзбекистонда кўппартиявийлик тизимини шакллантиришнинг концептуал муаммолари // Ҳуқуқ-Право-Та\у. - 2002. №4.
14. *Мамадалиев Ш. О.* Халқ ҳокимияти: назария ва амалиёт. — Т., 2003. - Б. 3-90.
15. *Мамадалиев Ш.* Ўзбекистон сиёсий партиялари: шаклланиш жараёнлари ва ривожланиш истиқболлари. — Т., 2004. — Б. 3—20.
16. Политология: Ўқув қўлланма // С. Отамуродов, И. Эргашев, Ш. Акрамов, А. Қодиров - Т., 1999. - Б. 92-124.
17. Пугачев В. П., Соловьев А. И. Сиёсатшуносликка кириш: Ўқув Қўлланма. -Т., 2004. - Б. 102-120.
18. *Рамазонов И., Мўминов Э.* Политология: Дарслик. — Т., 1997.
19. Узбекистон Республикасининг Конституциясига шарҳ. — Т., ИЮ1.- Б.591.